

Dr hab. Elżbieta SŁABIŃSKA
Wydział Prawa, Administracji i Zarządzania
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
e-mail: elzbieta.slabinska@ujk.edu.pl
ORCID: 0000-0003-0854-6756

DOI: 10.15290/oes.2019.02.96.07

EWOLUCJA DZIAŁAŃ PUBLICZNYCH SŁUŻB ZATRUDNIENIA W LATACH 1918-1939 I 1944-1949. ZARYS PROBLEMATYKI¹

Streszczenie

Cel – Celem rozważań jest pokazanie (w ujęciu syntetycznym) w jakim kierunku dokonały się zmiany w sferze polityki zatrudnienia po II wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem działalności publicznych służb zatrudnienia. Ze względu na szeroką problematykę badawczą rozważania są ograniczone do aspektów prawnych, przeobrażeń organizacyjnych, celów i kierunków działania tych służb – pomija się ich efektywność.

Metoda badań – W artykule wykorzystano naukowe metody historyczne: filologiczną i statystyczną. Dokonano analizy tekstów źródłowych proveniencji państwowej: aktów prawnych, źródeł drukowanych (głównie statystycznych), źródeł archiwalnych.

Wyniki – Publiczne służby zatrudnienia w Polsce ewoluowały w latach 1918-1949. Zmiany dotyczyły struktury organizacyjnej, podstaw prawnych funkcjonowania oraz zadań. W latach 1918-1939 podstawowymi instytucjami rynku pracy były urzędy pracy. Ich działalność ukierunkowana była na łagodzenie skutków bezrobocia. W latach 1944-1949 politykę zatrudnienia realizowały na szczeblu lokalnym urzędy zatrudnienia. Ich zadaniem było uzyskanie pełnego stanu zatrudnienia i „racjonalne” wykorzystanie siły roboczej.

Słowa kluczowe: publiczne służby zatrudnienia, bezrobocie, urzędy pracy

THE EVOLUTION OF THE POLISH PUBLIC ACTION OF EMPLOYMENT SERVICES IN THE YEARS 1918-1939 AND 1944-1949. AN OUTLINE OF THE ISSUES

Summary

Purpose – The purpose is to show (in a synthetic way) the direction of the changes in the sphere of the employment policy, with special reference to activities of the public employment services after World War II. Due to the wide range of the research issues, the considerations are limited to legal aspects, organizational transformations, goals and directions of the activity of these services, and omit their effectiveness.

---

¹ Artykuł wpłynął 29 października 2018 r., zaakceptowano 13 grudnia 2018 r.
Article received 29 October 2018, accepted 13 December 2018.

Research method – The article uses scientific historical methods: philological and statistical. An analysis of the source texts of state provenance was carried out: legal acts, printed sources (mainly statistical), archival sources.

Results – The public employment services in Poland were evolving in the years 1918-1949. The changes concerned the organizational structure, the legal basis for functioning and tasks. In 1918-1939, labour institutions were the basic institutions of the labour market. Their activity was aimed at mitigating the effects of unemployment. In the years 1944-1949, employment policies were implemented at the local level by the employment offices. Their task was to provide full employment and rational use of labour force.

Key words: public employment services, unemployment, employment offices

JEL classification: N3

1. Wstęp

Pod pojęciem publicznych służb zatrudnienia należy rozumieć publiczne urzędy pracy w II RP i urzędy zatrudnienia w Polsce Ludowej, które realizowały na szczeblu lokalnym politykę zatrudnienia. Rozważania zaprezentowane w tym artykule zamykają się w latach 1918-1949 z pominięciem II wojny światowej. W latach 1918-1939 stworzono ustawodawstwo i system instytucjonalny do walki z bezrobociem, wypracowano metody łagodzenia jego skutków, co zaprzepaszczone w latach 1944-1949. W nowej rzeczywistości politycznej wprowadzono zmiany prawno-instytucjonalne, które przetrwały do 1989 r.

W 1919 r. przystąpiono do tworzenia urzędów pracy w celu ograniczenia skali bezrobocia. Ich podstawowym zadaniem była rejestracja bezrobotnych i pośrednictwo w poszukiwaniu pracy. Wojna przerwała tę działalność. Odrodziły się w 1945 r. jako urzędy zatrudnienia. Dotychczasowe zadania rozszerzyły o poradnictwo zawodowe i wypracowały nowe formy działania.

2. Polityka zatrudnienia w latach 1918-1939

Ograniczanie wielkości bezrobocia i łagodzenie jego skutków było jednym z największych wyzwań dla władz w niepodległym państwie. Wysokie bezrobocie utrzymujące się przez cały okres międzywojenny było konsekwencją zniszczeń wojennych, wadliwej struktury społeczno-gospodarczej kraju, niedoboru wykwalifikowanych kadr i zmian koniunkturalnych. Z powodu braku doświadczeń i skromnej wiedzy ekonomicznej walka z bezrobociem była utrudniona. Do walki tej wykorzystano różne instrumenty: rozbudowano ustawodawstwo, stworzono system instytucjonalny, wprowadzono świadczenia dla bezrobotnych.

Najważniejszym aktem prawnym, w którym znalazł się zapis dotyczący zatrudnienia była konstytucja z 17 marca 1921 r. [Ustawa..., 1921]. Gwarantowała ona prawo każdego obywatela do pracy, ochrony jej przez państwo, a w razie jej braku – prawo do zasiłku. Nie było obowiązku pracy i obowiązku państwa do zagwaranto-

wania zatrudnienia. Na mocy ustawy z 18 lipca 1924 r. [Ustawa..., 1924], uzupełnionej ustawą z 28 października 1925 r. [Ustawa..., 1925] wprowadzono ubezpieczenie na wypadek utraty zatrudnienia. Po utracie zatrudnienia bezrobotnemu przysługiwał zasiłek, a po zakończeniu okresu zasiłkowego – zapomoga [Słabińska, 2008, s. 79-80].

Świadczenia były ważną formą pomocy, ale dla bezrobotnych największą wartością była praca. Ze względu na deficyt wolnych miejsc w polityce zatrudnienia ujawniła się dyskryminacja niektórych kategorii bezrobotnych, przykładowo kobiet i młodzieży [Słabińska, 2008, s. 27; Ustawa..., 1931].

3. System instytucjonalny do realizacji polityki zatrudnienia

W ustanowionej w 1917 r. przez niemieckie i austro-węgierskie władze okupacyjne Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego wyodrębniono Departament Pracy. Wybrana przez nią Rada Regencyjna powołała pierwszy polski rząd. Dekretem z 3 stycznia 1918 r. [Dekret..., 1918] utworzono w jego strukturach Ministerstwo Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. Dekretem z 4 kwietnia 1918 r. [Dekret..., 1918] zmieniono jego nazwę na Ministerstwo Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy, zaś dekretem z 30 października 1918 r. [Dekret..., 1918] wydzielono z niego Ministerstwo Ochrony Pracy oraz Ministerstwo Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej. Od 6 listopada 1918 r. w strukturze Rady Ministrów znalazło się, wyodrębnione z powyższych, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS), a od 10 maja 1933 r. Ministerstwo Opieki Społecznej [*Kto był kim...*, 1994, s. 21-30]. Minister PiOS był odpowiedzialny za politykę zatrudnienia w kraju, zaś za emigrację zarobkową – wspólnie z Ministerstwem Spraw Zagranicznych (MSZ).

W celu realizacji polityki zatrudnienia stworzono system instytucji i organów terytorialnych, nad którymi zwierzchnictwo sprawował minister PiOS (Minister Opieki Społecznej): Urząd Emigracyjny i Międzyministerialną Komisję do Spraw Emigracji, Fundusz Bezrobocia, Fundusz Pracy oraz urzędy pracy. Urząd Emigracyjny powstał 22 kwietnia 1920 r. w miejsce Sekcji Emigracji i Pośrednictwa Pracy przy MPiOS. Do 1922 r. prowadził on przeważnie działalność repatriacyjną, potem skupił się na emigracji zarobkowej. Z kolei Państwowa Rada Emigracyjna została utworzona przy MPiOS 9 czerwca 1921 r. jako społeczny organ doradczy Urzędu Emigracyjnego. W 1930 r. MPiOS powołało Międzyministerialną Komisję do Spraw Emigracji w celu koordynowania poczynań resortów w zakresie emigracji zarobkowej [Kołodziej, 1982, s. 47-48; Janowska, 1981, s. 108-110, 113; *Polityka społeczna...*, 1935, s. 195-196]. W 1932 r. zniesiono Urząd Emigracyjny i Państwową Radę Emigracyjną, a jej kompetencje, z wyjątkiem selekcji, rekrutacji, transportu emigrantów, opieki nad nimi na terenie kraju i dodatkowo w czasie podróży za granicą, przeniesiono z MPiOS na MSZ [Rozporządzenie..., 1932]. W wyniku powyższych zmian zmniejszyła się rola MPiOS w sprawach wychodźstwa na rzecz MSZ.

Ustawą z 18 lipca 1924 r. [Ustawa..., 1924] utworzono Fundusz Bezrobocia podległy MPiOS. Do jego zadań należało przeprowadzanie akcji zasilkowej i pomocy doraźnej. Pierwsza obejmowała rejestrację bezrobotnych zgłaszających swe prawo do zasiłku nazywanego potocznie ustawowym, pobór składek, wymierzanie i wypłata zasiłków, kontrola bezrobotnych z prawem do zasiłku. Druga była przedłużeniem akcji zasilkowej; polegała na wypłacie zapomóg [Słabińska, 2008, s. 79-80]. Fundusz Bezrobocia wykonywał wymienione czynności za pośrednictwem biur obwodowych oraz podległych instytucji – Państwowych Urzędów Pośrednictwa Pracy (PUPP).

W związku ze zmianą „filozofii walki” z bezrobociem tzn. próbą odejścia od różnorodnych świadczeń na rzecz dostarczenia pracy powołano Fundusz Pracy [Chylak, 2017, s. 507]. Ustawą z 16 marca 1933 r. [Ustawa..., 1933] powierzono mu zadanie gromadzenia i podziału funduszy i świadczeń w naturze, inicjowania i finansowania robót publicznych, podejmowania akcji zmierzających do zwiększenia zatrudnienia. Fundusz wykonywał zadania za pośrednictwem komitetów lokalnych oraz podległych instytucji – Biur Pośrednictwa Pracy (BPP). W dniu 24 października 1934 r. scalono Fundusz Bezrobocia z Funduszem Pracy pod szyldem Funduszu Pracy [Rozporządzenie..., 1934].

Urzędy pracy miały genezę w powstających w miastach od 1918 r., Biurach Zapisów Pozbawionych Pracy. Jednakże dopiero dekret z 27 stycznia 1919 r. [Dekret..., 1919] ustanowił Państwowe Urzędy Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami podległe Sekcji Emigracji i Pośrednictwa Pracy [*W zakresie rejestracji...*, 1919, s. 30]. Na podstawie ustawy z 18 lipca 1924 r. [Ustawa..., 1924] zmieniły nazwę na PUPP podległe Funduszowi Bezrobocia. Kiedy jego funkcje przejął Fundusz Pracy, powołał on BPP [Rozporządzenie..., 1934]. W 1927 r. spod działania PUPP zostali wyłączeni pracownicy umysłowi na rzecz Zakładów Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych [Rozporządzenie..., 1927]. Urzędy pracy funkcjonowały na szczeblu województw i powiatów.

Podstawowym zadaniem urzędów pracy była rejestracja osób poszukujących pracy (za ich pośrednictwem) i pośrednictwo pracy. Ustawodawstwo określiło kategorie bezrobotnych uprawnionych do rejestracji oraz procedury rejestracji. Pierwotnie obowiązywały obwieszczenia MPiOS z 21 grudnia 1918 r. i 9 stycznia 1919 r. oraz instrukcja dla Urzędów Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami wydana przez Sekcję Emigracji i Pośrednictwa Pracy [*W zakresie rejestracji...*, 1919, s. 30-34]. Nowe zasady rejestracji bezrobotnych wprowadziła ustawa z 18 lipca 1924 r., [Ustawa..., 1924] uzupełniona ustawą z 28 października 1925 r. [Ustawa..., 1925]. W zasadzie rejestracji podlegały osoby z prawem do zasiłku na wypadek braku pracy. Prawa tego pozbawionych zostało wiele kategorii bezrobotnych [*Polityka społeczna...*, 1935, s. 147; Słabińska, 2008, s. 15-17].

Interesantami urzędów pracy, oprócz bezrobotnych, byli pracodawcy. Pierwotnie przysługiwało im prawo składania ofert pracy i werbowania pracowników z grona zarejestrowanych, ale od 31 grudnia 1924 r. mieli obowiązek zawiadamiać urzędy o każdym wolnym lub nowo obsadzonym miejscu pracy [Rozporządzenie..., 1925].

Urzędy pracy prowadziły też działalność informacyjną. Była ona skromna i wiązała się z werbunkiem bezrobotnych na roboty publiczne i na emigrację zarobkową oraz udzielaniem świadczeń w naturze. Obok publicznego istniało w II RP społeczne pośrednictwo pracy, wykonywane przez związki zawodowe i organizacje dobroczynne oraz zarobkowe pośrednictwo pracy [Ustawa..., 1921]. Nie była to jednak działalność zakrojona na szeroką skalę, więc w zasadzie państwo miało monopol na oferowanie pracy.

4. Formy działania na rzecz zatrudnienia

Urzędy pracy kierowały bezrobotnych na roboty publiczne. Pierwotnie organizowały je samorządy ze środków własnych i państwowych (pożyczek i subwencji), zwykle z udziałem podwykonawców. Z czasem do prac związanych z robotami publicznymi włączono urzędy wojewódzkie. Ich zadaniem było sporządzenie spisu prac planowanych przez samorządy oraz uzasadnienie ich przydatności dla gospodarki i społeczeństwa. Pierwszeństwo zatrudnienia na robotach publicznych mieli bezrobotni zarejestrowani w urzędach pracy. Jeżeli jednak pracodawcy nie udało się pozyskać takich osób, samodzielnie dobierał pracowników (niekiedy spośród zarejestrowanych) [Polityka społeczna..., 1935, s. 174-175; Okulicz, 1933, s. 218]. Fakt ten sprzyjał manipulacjom.

Organizacja robót publicznych zmieniła się wraz z powstaniem Funduszu Pracy. Prowadził je on za pośrednictwem ministerstw, samorządów, instytucji publicznych. Fundusz Pracy zawierał z wykonawcami umowy wymieniające kwotę kredytów lub subwencji oraz warunków zatrudnienia. Od 1935 r. najważniejszym warunkiem dofinansowania z Funduszu Pracy było zatrudnienie na robotach publicznych bezrobotnych zapośredniczonych przez BPP. W 1937 r. wprowadzono kolejne zaostreżenia. Na wszystkich robotach publicznych, bez względu na sposób finansowania, musieli być zatrudnieni wyłącznie bezrobotni zapośredniczeni przez BPP [Sprawozdanie z działalności..., 1936, s. 21, 27; Sprawozdanie z działalności..., 1937, s. 27-28; Sprawozdanie z działalności..., 1938, s. 33].

Zapośredniczenie do pracy za granicą odbywało się we współpracy Urzędu Emigracyjnego z urzędami pracy. Do Urzędu Emigracyjnego trafiały zapotrzebowania z centralnych instytucji zajmujących się pośrednictwem pracy w państwach, z którymi Polska podpisała konwencje emigracyjne. Następnie rozpisywał on kontyngenty na województwa i powiaty oraz rozsyłał zapotrzebowania do właściwych urzędów pracy. Te dokonywały wstępnej selekcji kandydatów, przygotowywały dla zakwalifikowanych dokumentację i transport [Słabińska, 2009, s. 77-80; Słabińska, 2006, s. 93-96].

W okresie wielkiego kryzysu podjęto akcję zatrudnienia młodzieży. Przystąpiono do tworzenia ochotniczych drużyn robotniczych (ODR) na wzór drużyn działających na Górnym Śląsku zainicjowanych przez urząd wojewódzki. Patronat nad akcją przejął MPiOS. Z jego inicjatywy powstało w 1933 r. Stowarzyszenie Opieki nad Niezatrudnioną Młodzieżą (SOM), które rok później podjęło współpracę z Funduszem Pracy w celu zorganizowania i finansowania robót publicznych dla młodzieży.

W 1935 r. akcję zatrudnienia młodzieży przejął Fundusz Pracy, a SOM rozwiązano. W 1936 r. patronat nad akcją uzyskało Ministerstwo Spraw Wojskowych. W dniu 22 września 1936 r. w miejsce ODR-ów utworzono Junackie Hufce Pracy. SOM werbował ochotników na obszarach o wysokim bezrobociu. Młodzież podlegała rejestracji w urzędach pracy [Sowiński, 1933, s. 7-10; *Fundusz Pracy...*, 1934, s. 34; Słabińska, 2004, s. 107-114; Ciechocińska, 1965, s. 155-156, 159-160; Dekret..., 1936].

W końcu lat 30. XX w. podjęto nowatorskie formy aktywizacji bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy, tzw. akcję specjalną. Polegała ona na tworzeniu podstaw samodzielnej egzystencji, czyli nowych stanowisk pracy i obejmowała: osadnictwo rolne, pomoc w zakładaniu warsztatów rzemieślniczych o rzadkim na rynku profilu, podnoszenie wydajności małych gospodarstw rolnych, przesiedlanie fachowców w deficytowych zawodach, popieranie rozwoju spółdzielni pracy. Akcja specjalna obejmowała również szkolenia zawodowe bezrobotnych. Rekrutacją i rejestracją zajmowały się urzędy pracy [Słabińska, 2013, s. 172-178].

Urzędy pracy prowadziły pośrednictwo pracy inwalidów wojennych i byłych wojskowych, którzy w świetle prawa byli grupą uprzywilejowaną. Od 17 marca 1932 r. mieli oni pierwszeństwo w uzyskaniu posady w instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych i samorządowych oraz prywatnych subsydiowanych i koncesjonowanych przez państwo (przy równych kwalifikacjach z innymi kandydatami). W instytucjach i przedsiębiorstwach niepaństwowych przeznaczona była dla inwalidów liczba miejsc proporcjonalna do stanu załogi. Inwalidom przysługiwało też prawo sprzedaży wyrobów monopolowych, biletów loteryjnych, prowadzenia gospód, księgarni kolejowych itp. [Ustawa..., 1932].

5. Polityka zatrudnienia w latach 1944-1949

Mimo znaczących osiągnięć w łagodzeniu skutków bezrobocia w II RP, nadal było ono poważnym problemem w przededniu wojny. W latach wojny walka z bezrobociem była mocno akcentowana w programach prawie wszystkich polskich ugrupowań politycznych. Problematyka ta znalazła również odzwierciedlenie w deklaracjach programowych Polskiej Partii Robotniczej. W odezwie *Do robotników, chłopów i inteligencji! Do wszystkich patriotów* z 10 stycznia 1942 r. znalazła się zapowiedź, że w niepodległej Polsce „nie będzie głodu ani bezrobocia”, zaś w odezwie *O co walczymy?* z 1 marca 1943 r. – zostanie zapewniona „praca dla wszystkich zdolnych do pracy” [Deklaracja programowa PPR..., 1979, s. 14, 53]. Obietnica pracy dla wszystkich została powtórzona w manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) [Ustawa..., 1944].

Powyższe zapowiedzi znalazły potwierdzenie w tworzonym ustawodawstwie i systemie instytucjonalnym oraz wpisane były w planowanie gospodarcze. Dekret z 25 czerwca 1946 r. [Dekret..., 1946] zapowiadał, że rozwój gospodarczy kraju dokona się drogą planowania gospodarczego. W Planie Trzyletnim była mowa

o pełnym wykorzystaniu sił roboczych w przemyśle w konsekwencji wzrostu inwestycji [Ustawa..., 1947; Ustawa..., 1948].

Na mocy dekretu z 2 sierpnia 1945 r. [Dekret..., 1945] o urzędach zatrudnienia państwo stało się monopolistą w zakresie pośrednictwa pracy. Dekretem z 8 stycznia 1946 r. [Dekret..., 1946] wprowadzono obowiązek rejestracji i pracy dla osób zamieszkałych w Polsce nie mogących wykazać się innym obywatelstwem: kobiet w wieku 18-45, mężczyzn – 18-55 lat. Priorytetem stało się pełne wykorzystanie sił roboczych z ukierunkowaniem na działy „produktywne”. W polityce zatrudnienia była mowa o „produktywizacji”, czyli zatrudnieniu w produkcji, w wydajnych działach. Stworzono rozbudowaną sieć instytucji realizujących politykę zatrudnienia.

Utrzymano w mocy ustawę o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia z 18 lipca 1924 r. (z późniejszymi zmianami), ale faktycznie nie obowiązywała. Do 1950 r. pozostawiono Fundusz Pracy, ale był on „swoistym *curiosum* w systemie instytucji rynku pracy” [Grata, 2017, s. 77; *Akcja gospodarczego usamodzielnienia...*, sygn. 561, k. 8].

6. System instytucjonalny do realizacji polityki zatrudnienia

W ramach PKWN powołano Resort Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia. Jego działalność w zakresie polityki społecznej była skromna. Ograniczyła się do uruchamiania administracji pracy i organizowania opieki społecznej na ziemiach wyzwolonych. Zadaniem priorytetowym była walka wyzwolenicza narodu [*Wstęp do inwentarza...*, s. 2, 6-7].

W dniu 31 grudnia 1944 r. PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy, a w jego strukturze znalazło się Ministerstwo Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia, w którego kompetencjach była polityka zatrudnienia. W dniu 11 kwietnia 1945 r. [Dekret..., 1945] zmieniło nazwę na Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (MPiOS). W jego strukturze znajdował się Departament Pracy, a w nim Wydział Zatrudnienia. W 1946 r. zadania tego wydziału przejął Departament Zatrudnienia [*Wstęp do inwentarza...*, s. 2, 6, 27-28].

Przy rządzie i resorcie opieki społecznej utworzono instytucje, które miały wspierać ich działania w zakresie polityki zatrudnienia. W dniu 7 października 1944 r. [Dekret..., 1944] powstał Państwowy Urząd Repatriacyjny (PUR) podległy rządowi (istniał do 22 marca 1951 r.). Do jego zadań należało przeprowadzenie akcji osadniczej repatriantów oraz pomoc repatriantom i reemigrantom w odbudowie warsztatów pracy. Minister PiOS powoływał delegatów dla spraw zatrudnienia repatriantów i reemigrantów, którzy przebywali na stacjach odbioru transportów z powracającymi do kraju Polakami (tzw. punktach etapowych). Ich zadaniem priorytetowym było informowanie ludzi o wolnych miejscach pracy. Delegaci musieli współpracować z urzędami zatrudnienia [*Zatrudnienie emigrantów...*, sygn. 563, k. 26, 38].

W dniu 25 lipca 1946 r. został powołany Komisarjat Rządu do Spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej (istniał do 11 września 1947 r.). Miał na celu wsparcie rządu w działaniach na rzecz zatrudnienia Żydów. Komisarz Rządu wykonywał

czynności za pośrednictwem komisarzy wojewódzkich przy urzędach wojewódzkich oraz delegatów przy starostwach [Adelson, 1993, s. 457-458].

W dniu 7 września 1949 r. minister PiOS powołał Radę Poradnictwa Zawodowego jako ciało doradcze. W jej skład wchodziła specjaliści od poradnictwa zawodowego oraz przedstawiciele związków zawodowych i resortów [*Poradnictwo zawodowe...*, sygn. 559, k. 13-14, 26; *Sprawozdanie z akcji...*, sygn. 560, k. 1].

W celu „usprawnienia organizacji pracy i pełnego spożytkowania sił roboczych” powstały na mocy dekretu KRN z 2 sierpnia 1945 r. [Dekret..., 1945] urzędy zatrudnienia jako organy MPiOS. Strukturę organizacyjną stanowiły: Główny Urząd Zatrudnienia i oddziały terenowe, których liczbę, siedziby, terytorium i zakres działania miał określić (w drodze rozporządzenia) minister PiOS. Urzędy zatrudnienia mogły powierzyć swe czynności organom zastępczym, tj. samorządowi terytorialnemu lub pracowniczym organizacjom zawodowym. Minister PiOS wyznaczył siedziby terenowych urzędów zatrudnienia w rozporządzeniu z 29 kwietnia 1946 r. [Rozporządzenie..., 1946]. W dniu 22 listopada 1949 r. [Rozporządzenie..., 1949] uchylił je i ustanowił okręgowe i obwodowe urzędy zatrudnienia.

Urzędy zatrudnienia powołane zostały w celu pośrednictwa w zawieraniu umów o pracę i o naukę zawodu między pracodawcami a bezrobotnymi oraz clearingu pracy (tj. regulowania rynku pracy przez wyrównanie popytu z podażą pracy). Rejestrowały bezrobotnych, działając w myśl dekretu z 8 stycznia 1946 r. [Dekret..., 1946]. Podstawowym jednak ich zadaniem było „powołanie do pracy” zarejestrowanych osób. Oferując pracę, urzędy zatrudnienia miały kierować się „zdolnością zawodową i fizyczną” bezrobotnego, okolicznościami pozostawania bez pracy oraz stanem rodzinnym, na naukę zawodu – „zdolnością zawodową i fizyczną” kandydata [Rozporządzenie..., 1946]. Urzędy zatrudnienia prowadziły też działalność informacyjną. Przed skierowaniem kandydata do pracy lub na naukę zawodu informowały go o warunkach pracy, względnie nauki, zadeklarowanych przez pracodawcę.

W myśl dekretu z 2 sierpnia 1945 r. [Dekret..., 1945], przy urzędach zatrudnienia tworzone społeczne komisje doradcze. Ich skład określał minister PiOS w drodze rozporządzenia. Do zakresu ich działania należało przedkładanie MPiOS opinii dotyczących rynku pracy i współpracy urzędu zatrudnienia z instytucjami i organizacjami zawodowymi.

Urzędy zatrudnienia prowadziły doradztwo zawodowe. Zarządzeniami ministra PiOS powołano przy nich poradnie zawodowe z siedzibami w Gdańsku, Katowicach, Łodzi, Poznaniu, Radomiu, Warszawie i Wrocławiu. Składały się ze specjalistów uprawnionych do badania przydatności fizycznej i uzdolnień zawodowych poszukujących pracy lub nauki zawodu oraz udzielaniem porad zawodowych. Ze względu na małą skuteczność poradnie zostały zlikwidowane z dniem 31 lipca 1950 r., z wyjątkiem dwóch – w Warszawie i Łodzi, które przetrwały do 11 listopada 1950 r. [*Sprawozdanie z akcji...*, sygn. 560, k. 1; *Poradnictwo zawodowe...*, sygn. 559, k. 1, 2, 4, 7, 9, 11, 24, 28].

7. Formy działania na rzecz zatrudnienia

W latach powojennych podjęto akcję produktywizacji Żydów. Genezą nawiązywała ona do poglądów głoszonych w XIX w., uznających konieczność przewarstwienia Żydów, tzn. przesunięcia ich z zajęć tradycyjnych, mało wydajnych, do wytwórczości efektywnej, zwłaszcza do rolnictwa i przemysłu. Władze przystąpiły więc do osiedlania Żydów na roli, przeważnie na Dolnym Śląsku. Kierowały do przedsiębiorstw państwowych zlokalizowanych w dużych skupiskach żydowskich, głównie na Dolnym Śląsku, w Szczecinie, Łodzi, Warszawie i Krakowie. Wspierały w zakładaniu spółdzielni wytwórczych i handlowych oraz w tworzeniu zakładów w sektorze prywatnym. Podjęły działania na rzecz przekwalifikowania lub uzupełnienia kwalifikacji zawodowych u poszukujących zatrudnienia [Adelson, 1993, s. 453, 462; Klusek, 2014, s. 271-276]. Produktywizacja miała na celu zmianę przedwojenną strukturę społeczno-zawodową ludności żydowskiej, co uwarunkowane było przeważnie względami ideologicznymi [Adelson, 1993, s. 454; Grata, 2017, s. 89].

Koncepcja produktywizacji Żydów miała szanse powodzenia, gdyż realizowana była przez aparat administracji we współpracy z Tymczasowym Komitetem Żydów w Polsce oraz większością organizacji żydowskich. Został on powołany przez PKWN w 1944 r., a w 1945 r. zmienił nazwę na Centralny Komitet Żydów w Polsce. Z założenia Komitet reprezentował Żydów, prowadząc działalność zgodną z interesem państwowym [Szaynok, 1995, s. 72].

W warunkach powojennych zwiększano zatrudnienie kobiet ze względu na zmniejszenie się populacji mężczyzn. Pozyskanie kobiet dla gospodarki było wyzwaniem, ponieważ należało zburzyć tradycyjny katolicki wzorzec rodziny, według którego mężczyzna zajmował się utrzymaniem rodziny, a kobieta domem. Konsekwencją było słabe wykształcenie kobiet [*Sprawozdania z pośrednictwa pracy...*, sygn. 38, k. 620]. Poważnym problemem w aktywizowaniu kobiet była niewielka liczba ofert pracy w urzędach zatrudnienia oraz małe zainteresowanie kobiet pracą. Na podjęcie zatrudnienia decydowały się przede wszystkim te, których mężowie nie mieli pracy lub osiągalni niskie dochody. Ponadto kobiety nie były mobilne. Preferowały pracę w lokalnych zakładach [*Sprawozdania z pośrednictwa pracy...*, sygn. 38, k. 452, 620; *Sprawozdanie z działalności...*, sygn. 17, k. 32].

W związku z tymi problemami w MPiOS zrodziła się myśl zatrudnienia kobiet w chałupnictwie. W latach 1947-1950 prowadzono akcję „AZ”, polegającą na zapośredniczeniu kobiet do pracy chałupniczej po przeszkoleniu ich lub przysposobieniu zawodowym. Początkowo przeprowadzenie szkoleń powierzono Lidze Kobiet. Kiedy MPiOS uznało je za mało efektywne (gdyż miały charakter teoretyczny, a nie warsztatowy), powierzyło je w 1950 r. Związkowi Spółdzielni Pracy. Zamierzało też pozyskać Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego, ale bez rezultatu [*Akcja gospodarczego usamodzielnienia...*, sygn. 561, k. 3, 14, 21].

Po wojnie powracali do kraju w transportach zbiorowych repatrianci i reemigranci. Byli oni przeważnie pracownikami niewykwalifikowanymi, obciążonymi rodzinami. Ich majątek stanowił drobny sprzęt (np. warsztaty rzemieślnicze, sprzęt rolniczy), czasem zwierzęta gospodarcze i odzież. Na punktach etapowych oczeki-

wali na nich delegaci MPiOS, którzy informowali o sytuacji na rynku pracy i przedstawiali oferty pracy [*Zatrudnienie emigrantów...*, sygn. 563, k. 25-26, 79].

Od 11 lutego 1945 r. repatrianci i reemigranci mogli ubiegać się o pomoc finansową z Funduszu Pracy. Przysługiwał im bezzwrotny zasiłek na zagospodarowanie. Warunkiem było osiedlenie się w Polsce na stałe, otrzymanie pracy za pośrednictwem urzędu zatrudnienia oraz złożenie w tym urzędzie stosownego wniosku. Wysokość zasiłku zależała od wielkości rodziny [*Pomoc dla repatriantów...*, sygn. 565, k. 15, 17-18].

Urzędy zatrudnienia objęły swą działalnością młodzież. Napotkały na duże trudności w zapośredniczeniu osób z wykształceniem podstawowym lub niepełnym średnim. Oferowały im najczęściej krótkie praktyczne przeszkolenie zawodowe. Nie było natomiast trudności ze znalezieniem pracy dla młodych ludzi po szkołach zawodowych metalurgicznych w zawodach: tokarz, formierz itp. Trafiali oni do przemysłu [*Sprawozdania z pośrednictwa pracy...*, sygn. 38, k. 452, 620].

Dekret z 2 sierpnia 1945 r. [Dekret..., 1945] stanowił, że pierwszeństwo w uzyskaniu pracy za pośrednictwem urzędów zatrudnienia przysługiwało uczestnikom walk o niepodległość Państwa Polskiego. Z przywileju korzystali byli żołnierze Wojska Polskiego, wdowy i sieroty, osoby, które w związku ze swoją działalnością urzędową, polityczną i społeczną doznały stałego lub czasowego uszczerbku na zdrowiu „od wrogów demokratycznego ustroju” [*Organizacja urzędów zatrudnienia...*, sygn. 574, k. 58]. Ponadto zadbano o zatrudnienie inwalidów. Początkowo zamierzano ograniczyć się do inwalidów wojennych, z czasem rozszerzono zakres do wszystkich dorosłych niepełnosprawnych (zwłaszcza znajdujących się na utrzymaniu opieki społecznej). Do 1946 r. zezwolono im wykonywać prace wymienione w ustawodawstwie II RP (np. sprzedaż wyrobów monopolowych), następnie rozszerzono formy aktywizacji. Wobec inwalidów prowadzono reproduktywizację, polegającą na przywróceniu im stanu zdrowia umożliwiającego podjęcie zatrudnienia. Po przeszkoleniu zawodowym uzyskiwali pracę w spółdzielniach inwalidzkich, zunifikowanych w 1949 r. w Centralę Spółdzielni Inwalidzkich [Grata, 2017, s. 89-91].

8. Podsumowanie

Nawiązując do powyższych rozważań można wyodrębnić następujące cechy polityki zatrudnienia w II RP i roli publicznych służb zatrudnienia:

1. Nie było obowiązku pracy. Władze państwowe zagwarantowały prawnie ochronę pracy i świadczenia dla bezrobotnych.
2. Stworzono system instytucji do realizacji polityki zatrudnienia. Na szczeblu lokalnym zadanie to powierzono urzędom pracy. Rozbudowano ich sieć, by stały się dostępne dla rzeszy bezrobotnych.
3. Wprawdzie istniały społeczne i prywatne urzędy pracy, ale w zasadzie państwo miało monopol na pośrednictwo pracy.

4. Tylko niektóre kategorie bezrobotnych uzyskały prawo korzystania z urzędów pracy. Nie obsługiwały one np. młodzieży wkraczającej na rynek pracy i inwalidów.
5. Podstawowym zadaniem urzędów pracy była rejestracja osób poszukujących pracy i zapośredniczenie do pracy. W znikomym stopniu prowadziły one działalność informacyjną.
6. Pracodawcy mieli obowiązek zawiadamiać urząd o każdym wolnym lub nowo obsadzonym miejscu pracy.
7. Urzędy pracy dysponowały skromną ofertą pracy, dlatego priorytetem było zatrudnianie mężczyzn mających na utrzymaniu rodzinę.
8. Najczęściej stosowaną formą zatrudnienia bezrobotnych były roboty publiczne.
9. W II RP zapoczątkowany został werbunek bezrobotnych do pracy: na roboty publiczne, do obozów junackich, na emigrację zarobkową.

W Polsce Ludowej:

1. Polityka zatrudnienia ukierunkowana była na pełne i racjonalne zatrudnienie. Istniał obowiązek pracy.
2. Rozbudowano ustawodawstwo oraz stworzono system instytucjonalny do realizacji polityki zatrudnienia, w znikomym stopniu wzorując się na osiągnięciach II RP. System ten był zbiurokratyzowany i nieprzejrzysty.
3. Na szczeblu lokalnym politykę zatrudnienia realizowała rozbudowana sieć publicznych urzędów zatrudnienia, gdyż zlikwidowano społeczne i prywatne pośrednictwo pracy.
4. Rozszerzono zakres działalności urzędów zatrudnienia w stosunku do okresu II RP o poradnictwo zawodowe.
5. Rejestracji podlegały wszystkie osoby objęte obowiązkiem pracy, a niezatrudnione (włącznie z młodzieżą wstępującą na rynek pracy i osobami niepełnosprawnymi) – pod groźbą kary.
6. Pracodawcy mieli obowiązek zawiadamiać urząd o każdym wolnym lub nowo obsadzonym miejscu pracy.
7. Zaprzeczono osiągnięcia II RP w zakresie form zatrudnienia bezrobotnych.
8. Stosowano masowy werbunek do pracy.

Literatura

- Adelson J., 1993, *W Polsce zwaną Ludową*, [w]: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, Tomaszewski J. (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Akcja gospodarczego usamodzielnienia kobiet tzn. AZ – normatywy, sprawozdania, protokoły, korespondencja za okres 1947-1949*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w latach 1945-1966 (MPiOS), numer zespołu 402/0, sygn. 561, k. 3, 8, 14, 21.
- Chylak K., 2017, *Ubezpieczenia społeczne i zaopatrzenia emerytalne w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Polskie IHOO, Warszawa.

- Ciechocińska M., 1965, *Próby walki z bezrobociem w Polsce międzywojennej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Deklaracja programowa PPR O co walczymy?*, 1979, Malinowski M. (oprac.), Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 7 października 1944 r. o utworzeniu Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, Dz.U. nr 7, poz. 32.
- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 września 1936 r. o służbie pracy młodzieży, Dz.U. nr 72, poz. 515.
- Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 4 kwietnia 1918 r. o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy, Dz.U. nr 5, poz. 8.
- Dekret Rady Regencyjnej z dn. 3 stycznia 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim, Dz.U. nr 1, poz. 1.
- Dekret Rady Regencyjnej z dnia 30 października 1918 r. o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej i Ministerstwa Ochrony Pracy, Dz.U. nr 14, poz. 31.
- Dekret z 11 kwietnia 1945 r. o podziale Ministerstwa Pracy, Opieki Społecznej i Zdrowia, utworzonego ustawą z dnia 31 grudnia 1944 r., Dz.U. nr 12, poz. 63.
- Dekret z 25 czerwca 1946 r. o państwowym planie inwestycyjnym, Dz.U. nr 32, poz. 200.
- Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o urzędach zatrudnienia, Dz.U. nr 30, poz. 182.
- Dekret z dnia 27 stycznia 1919 r. o organizacji państwowych urzędów pośrednictwa pracy i opieki nad wychodźcami, Dz.Pr.P.P. nr 11, poz. 127.
- Dekret z dnia 8 stycznia 1946 r. o rejestracji i o obowiązku pracy, Dz.U. nr 3, poz. 24.
- Fundusz Pracy w latach 1933 i 1934*, 1934, Fundusz Pracy, Warszawa.
- Grata P., 2017, *Przemiany w polskiej polityce zatrudnienia w latach 1944-1949*, [w:] *Od kwestii robotniczej do nowoczesnej kwestii społecznej. Studia z polskiej polityki społecznej XX i XXI wieku, t. V*, Grata P. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Janowska H., 1981, *Emigracja zarobkowa z Polski 1918-1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kłusek M., 2014, *Sytuacja ludności żydowskiej w Polsce w pierwszych latach po II wojnie światowej*, [w:] *Rola Żydów w rozwoju gospodarczym ziem polskich*, Skodlarski J., Pieczewski A. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kołodziej E., 1982, *Wychodźstwo zarobkowe z Polski 1918-1939*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, 1994, Majchrowski J.M. (red.), Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa.
- Okulicz B., 1933, *Roboty publiczne w świetle działalności Ministerstwa Opieki Społecznej*, „Praca i Opieka Społeczna”, z. 3.
- Organizacja urzędów zatrudnienia – rozporządzenia, korespondencja za okres 1947-1949*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Warszawa w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, sygn. 574, k. 58.

- Polityka społeczna państwa polskiego 1918-1935*, 1935, Ministerstwo Opieki Społecznej, Warszawa.
- Pomoc dla repatriantów i reemigrantów – zarządzenia, korespondencja, raport o stanie zatrudnienia za okres 1947-1950*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, sygn. 565, k. 15, 17-18.
- Poradnictwo zawodowe – zarządzenia, instrukcje, regulaminy za okres 1948-1949*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, sygn. 559, k. 1-2, 4, 7, 9, 11, 13-14, 28.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 22 listopada 1949 r. w sprawie organizacji urzędów zatrudnienia, Dz.U. nr 60, poz. 471.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 28 listopada 1946 r. o sposobie dopełnienia rejestracji w wykonaniu dekretu z dnia 8 stycznia 1946 r. o rejestracji i o obowiązku pracy, Dz.U. nr 70, poz. 388.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 29 kwietnia 1946 r. o organizacji urzędów zatrudnienia, Dz.U. nr 22, poz. 144.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 31 grudnia 1924 r. w porozumieniu z Ministrem Skarbu, Ministrem Przemysłu i Handlu, Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministrem Kolei i Ministrem Robót Publicznych oraz Ministrem Sprawiedliwości w sprawie obowiązku pracodawców zawiadamiania państwowych urzędów pośrednictwa pracy o każdym wolnym lub nowoobsadzonym miejscu, Dz.U. 1925 nr 2, poz. 23.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 21 czerwca 1932 r. o przekazaniu zakresu działania w sprawach emigracyjnych Ministrowi Spraw Zagranicznych i o zniesieniu Urzędu Emigracyjnego, Dz.U. nr 52, poz. 492.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 listopada 1927 r. o ubezpieczeniu pracowników umysłowych, Dz.U., Nr 106, poz. 911.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 24 października 1934 r. o połączeniu Funduszu Bezrobocia z Funduszem Pracy, Dz.U. nr 94, poz. 849.
- Słabińska E., 2004, *Ochotnicze drużyny robotnicze na terenie województwa kieleckiego w latach 1933-1935*, „Studia Kieleckie. Seria Historyczna”, nr 4, s. 107-114.
- Słabińska E., 2006, *Emigracja zarobkowa z województwa kieleckiego do Francji w latach 1918-1939*, „Studia Kieleckie. Seria Historyczna”, nr 5, s. 91-103.
- Słabińska E., 2008, *Łagodzenie skutków bezrobocia w województwie kieleckim w latach 1918-1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Pedagogicznego Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Słabińska E., 2009, *Emigracja sezonowa z województwa kieleckiego do Niemiec w latach 1918-1939*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”, t. 9, s. 77-86.
- Słabińska E., 2013, „*Akcje specjalne*” – *założenia i realizacja w Polsce centralnej w latach 1933-1939*, [w:] *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica*, Chrobaczyński J. (red.), Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków, t. XIV, nr 139, s. 172-178.

- Sowiński Z., 1933, *Ochotnicze drużyny robocze*, [w:] *Roboty publiczne w Polsce i Fundusz Pracy*, Wodziński S. (red.), Komisja Pracy Społecznej Związku Legionistów i Związku Peowiaków Warszawskiego Okręgu Wojewódzkiego, Warszawa.
- Sprawozdania z pośrednictwa pracy z 1954 r.*, Archiwum Państwowe w Kielcach, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w latach 1950-1955, numer zespołu 309/0, sygn. 38, k. 452, 620.
- Sprawozdanie z akcji poradnictwa zawodowego za okres 1947-1950*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, sygn. 560, k. 1.
- Sprawozdanie z działalności Funduszu Pracy za okres od 1 kwietnia 1934 r. do 31 marca 1935 r.*, 1936, Fundusz Pracy, Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności Funduszu Pracy za okres od 1 kwietnia 1935 r. do 31 marca 1936 r.*, 1937, Fundusz Pracy, Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności Funduszu Pracy za okres od 1 kwietnia 1936 r. do 31 marca 1937 r.*, 1938, Fundusz Pracy, Warszawa.
- Sprawozdanie z działalności Wydziału Zatrudnienia z 1954 r.*, Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach w latach 1950-1955 (PWRNK), numer zespołu 309/0, sygn. 17, k. 32.
- Szaynok B., 1995, *Ludność żydowska w Polsce 1944-1950*, [w:] *Studia z dziejów Żydów w Polsce. Materiały edukacyjne dla szkół średnich i wyższych*, t. II, Borzymińska Z., Żbikowski A. (red.), Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Ustawa z 16 marca 1933 r. o Funduszu Pracy, Dz.U. nr 22, poz. 163.
- Ustawa z 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. nr 44, poz. 267.
- Ustawa z 18 lipca 1924 r. o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia, Dz.U., nr 67, poz. 650.
- Ustawa z 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej, Dz.U. nr 53, poz. 285.
- Ustawa z 21 października 1921 r. o zarobkowym pośrednictwie pracy, Dz.U. nr 88, poz. 647.
- Ustawa z 28 października 1925 r. o zmianie niektórych przepisów ustawy z dnia 18 lipca 1924 r. o zabezpieczeniu na wypadek bezrobocia, Dz.U. nr 120, poz. 863.
- Ustawa z 7 listopada 1931 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, Dz.U. nr 101, poz. 773.
- Ustawa z 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948, Dz.U. nr 19, poz. 134.
- Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o zaopatrzeniu inwalidzkim, Dz.U. nr 26, poz. 238.
- Ustawa z dnia 21 lipca 1944 r. o utworzeniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Dz.U. nr 1, poz. 1.
- W zakresie rejestracji bezrobotnych*, 1919, „Biuletyn Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej”, nr 2, Warszawa.

Wstęp do inwentarza zespołu: Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, s. 2, 6, 27-28.

Wstęp do inwentarza zespołu: Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Lublinie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Lublinie w latach 1944-1953 (PKWN), numer zespołu 185/0, s. 2, 6-7.

Zatrudnienie emigrantów i reemigrantów w Dziedzicach, Legnicy, Międzyzlesiu i Szczecinie – sprawozdania delegatów ministerstwa dla spraw emigracji z 1947 r., Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie w latach 1945-1966, numer zespołu 402/0, sygn. 563, k. 25-26, 38, 79.